

УДК 633.11.14: 631.58.8

С.М. Каленська, д-р с.-г наук
В.П. Каленський, Т.В. Антал, Л.А. Гарбар,
О.В. Малеончук, кандидати с.-г наук

Національний університет біоресурсів і природокористування України

**ВПЛИВ ЕЛЕМЕНТІВ ТЕХНОЛОГІЇ ВИРОЩУВАННЯ НА ПОЛЬОВУ
СХОЖІСТЬ І ВРОЖАЙНІСТЬ ПШЕНИЦІ ТВЕРДОЇ ЯРОЇ
ТА М'ЯКОЇ В УМОВАХ ПІВНІЧНОЇ ТА ПІВНІЧНО-ЗАХІДНОЇ
ЧАСТИН ЛІСОСТЕПУ УКРАЇНИ**

Постановка проблеми. Стан зернового господарства визначає розвиток усіх галузей агропромислового комплексу та рівень народного добробуту. Від обсягу виробництва зерна залежить, чи буде забезпечене населення основним продуктом харчування – хлібом, промисловість – сировиною, чи матиме держава необхідні для неї матеріальні і сировинні ресурси.

В Україні пшеницю яру традиційно висівали на незначних площах, використовуючи в основному як страхову культуру для пересіву або ремонту посівів пшениці озимої, які загинули або були пошкоджені в зимовий період. Також однією з причин недостатнього поширення пшениці ярої була відсутність пластичних високопродуктивних інтенсивних сортів. Через це довгий час майже зовсім не приділялася увага розробці та вдосконаленню технології вирощування пшениці ярої в Україні [7].

Аналіз основних досліджень і публікацій, у яких започатковано розв'язання проблеми. Кількість рослин на одиниці площі, які беруть участь у формуванні врожаю, значною мірою залежить від польової схожості. Польова схожість насіння – кількість сходів, які з'явилися в польових умовах, виражені у відсотках до кількості висіяного схожого насіння. Вона фактично в усіх випадках нижча від лабораторної [2, 4]. Урахування в програмному вирощуванні будь-якої культури показника польової схожості насіння є обов'язковим [3, 5]. Це вихідний момент у формуванні оптимальної густоти стояння рослин, що залежить від багатьох факторів. Найбільший вплив на польову схожість мають умови, в які насіння потрапляє після сівби. Це температурний режим, режим вологості ґрунту, повітряний режим, заселеність ґрунту шкідниками, зараженість насіння та ґрунту хворобами, фізичний стан ґрунту тощо.

На фоні правильно застосованого, вчасно і якісно виконаного комплексу агротехнічних заходів добрива є найістотнішим чинником урожайності зернових культур [1].

Добрива позитивно впливають на ріст і розвиток рослин, накопичення біомаси, наростання листкової поверхні, вихід зерна з біомаси, якість урожаю та інші показники. Пшениця яра дуже чутлива до внесення добрив. Маючи відносно слабо розвинену кореневу систему і короткий період для засвоєння добрив, порівняно з пшеницею озимою, вона інтенсивно вбирає поживні елементи [6].

Мета і завдання досліджень. Мета наших досліджень полягала в науковому обґрунтуванні та оптимізації технології вирощування сортів пшениці твердої ярої та м'якої ярої в умовах південної та північної частин Лісостепу України залежно від елементів технології вирощування, зокрема удобрення, норми висіву та попередника. Для досягнення поставленої мети були сформульовані і вирішувались такі **завдання:** встановити особливості формування продуктивності сортів пшениці ярої залежно від інтегрованого впливу системи удобрення, попередника та норми висіву.

Матеріали і методика досліджень. Експериментальна частина досліджень виконувалася впродовж 2006–2008 рр. у стаціонарному досліді кафедри рослинництва у ВП НУБіП України “Агрономічна дослідна станція” (с. Пшеничне Васильківського району Київської області) та на базі Волинського опорного пункту Миронівського інституту пшениці ім. В.М. Ремесла УААН в науково-дослідному фермерському господарстві Є.Й. Колача (Волинська область, Володимир-Волинський район, с. Ізов) у 2004–2006 рр.

Результати досліджень та їх обговорення. З метою реалізації програми наукового обґрунтування технології вирощування пшениці твердої ярої були закладені дослідження в стаціонарному досліді, який розміщувався у 10-пільній сівозміні. Схемою стаціонарного досліді передбачалося вивчення впливу системи удобрення на продуктивність сортів пшениці твердої ярої. Мінеральні добрива вносили за схемою: 1) контроль; 2) $P_{60}K_{60}$; 3) $N_{30II} + N_{30IV}$; 4) $N_{30}P_{30}K_{30}$; 5) $N_{30}P_{30}K_{30} + N_{30IV}$; 6) $P_{60}K_{60} + N_{30II} + N_{30IV}$; 7) $P_{60}K_{60} + N_{30IV} + N_{30X}$; 8) $N_{60}P_{60}K_{60}$; 9) $N_{60}P_{60}K_{60} + N_{30IV}$; 10) $N_{90}P_{90}K_{90}$; 11) $N_{90}P_{90}K_{90} + N_{30IV}$; 12) $N_{120}P_{120}K_{120}$; 13) $N_{120}P_{120}K_{120} + N_{30IV}$.

Дослідження з питань впливу попередників, норми висіву та системи удобрення на ріст, розвиток, урожайність і якість зерна сортів пшениці м'якої ярої проводили шляхом закладання польового досліді, відповідно до загальноприйнятих методик, за чотирифакторною схемою (табл. 1).

1. Схема досліджу

Фактор А. Сорт	Фактор В. Попередники	Фактор С. Удобрення	Фактор D. Норма висіву, млн шт./га схожого насіння
Коллек- тивна 3	Цукрові буряки Картопля Озима пшениця + післяжнивно гірчиця біла		3,0
		N ₀ P ₀ K ₀ (контроль)	4,0
		N ₃₀ P ₃₀ K ₃₀	5,0
		N ₃₀ P ₆₀ K ₆₀ + N ₃₀ (III)	6,0
		N ₃₀ P ₉₀ K ₉₀ + N ₃₀ (III) + N ₃₀ (VIII)	7,0

Нашими дослідженнями доведено, що польова схожість насіння визначається погодними умовами та вмістом вологи в період сівби й появи сходів, сортовими хімічними та морфологічними особливостями насіння та дозами добрив, які внесені до сівби в ґрунт. Найменша вологозабезпеченість посівного шару ґрунту спостерігалася у 2007 р. (5,2 мм), що головним чином і визначило низьку польову схожість насіння (табл. 2).

2. Польова схожість насіння пшениці твердої ярої

Варіант досліджу	2006 р.		2007 р.		2008 р.	
	к-ть рослин, шт./м ²	польова схожість, %	к-ть рослин, шт./м ²	польова схожість, %	к-ть рослин, шт./м ²	польова схожість, %
1	2	3	4	5	6	7
Ізоляда						
Контроль	398	79,6	376	70,4	404	80,8
N _{30II} + N _{30IV}	400	80,0	380	71,2	403	81,6
N ₃₀ P ₃₀ K ₃₀	408	81,6	374	70,0	408	81,6
N ₃₀ P ₃₀ K ₃₀ + N _{30 IV}	408	81,6	376	70,4	406	81,2
P ₆₀ K ₆₀	406	81,2	386	72,4	420	84,0
P ₆₀ K ₆₀ + N _{30IV} + N _{30x}	408	81,6	390	73,2	423	84,6
P ₆₀ K ₆₀ + N _{30II} + N _{30 IV}	404	80,8	392	73,6	425	85,0
N ₆₀ P ₆₀ K ₆₀	402	80,4	367	68,6	424	84,4
N ₆₀ P ₆₀ K ₆₀ + N _{30 IV}	400	80,0	368	68,8	426	85,2
N ₉₀ P ₉₀ K ₉₀	396	79,2	364	68,0	408	81,6
N ₉₀ P ₉₀ K ₉₀ + N _{30 IV}	398	79,6	363	67,8	410	82,0
N ₁₂₀ P ₁₂₀ K ₁₂₀	391	78,2	360	67,2	404	80,8
N ₁₂₀ P ₁₂₀ K ₁₂₀ + N _{30 IV}	394	78,8	363	67,8	406	81,2
НІР ₀₅		1,5		1,2		1,6

1	2	3	4	5	6	7
Букурія						
Контроль	380	76,0	368	68,8	385	77,0
N _{30II} + N _{30IV}	382	76,4	370	69,2	389	77,8
N ₃₀ P ₃₀ K ₃₀	392	78,4	371	69,4	403	80,6
N ₃₀ P ₃₀ K ₃₀ + N _{30 IV}	390	78,0	372	69,6	408	81,6
P ₆₀ K ₆₀	395	79,0	374	70,0	416	82,4
P ₆₀ K ₆₀ + N _{30IV} + N _{30x}	397	79,4	377	70,6	412	83,2
P ₆₀ K ₆₀ + N _{30II} + N _{30 IV}	395	79,0	378	70,8	414	82,8
N ₆₀ P ₆₀ K ₆₀	386	77,2	366	68,4	386	77,2
N ₆₀ P ₆₀ K ₆₀ + N _{30 IV}	388	77,6	364	68,0	389	77,8
N ₉₀ P ₉₀ K ₉₀	378	75,6	359	67,0	382	76,4
N ₉₀ P ₉₀ K ₉₀ + N _{30 IV}	376	75,2	357	66,6	386	77,2
N ₁₂₀ P ₁₂₀ K ₁₂₀	375	75,0	348	64,8	380	76,0
N ₁₂₀ P ₁₂₀ K ₁₂₀ + N _{30 IV}	371	74,2	346	57,4	378	75,6
НІР ₀₅		1,3		1,5		1,3

Польова схожість насіння сорту Букурія (77,0; 72,5; 78,9 % у 2006, 2007, 2008 рр.) була дещо нижчою порівняно із сортом Ізольда (80,2; 74,7; 82,6 % відповідно у 2006, 2007, 2008 рр.). Найвища польова схожість насіння була у 2008 р. завдяки поєднанню оптимальних водного і теплового режимів ґрунту на момент сівби та проростання насіння – вміст доступної вологи в горизонті 0–10 см становив 10,8 мм; у 2006 р. – 8,4 і у 2007 р. – 5,2 мм. У варіантах із внесенням фосфорних та калійних добрив польова схожість насіння була на 4–5 % вищою порівняно з варіантами без унесення добрив.

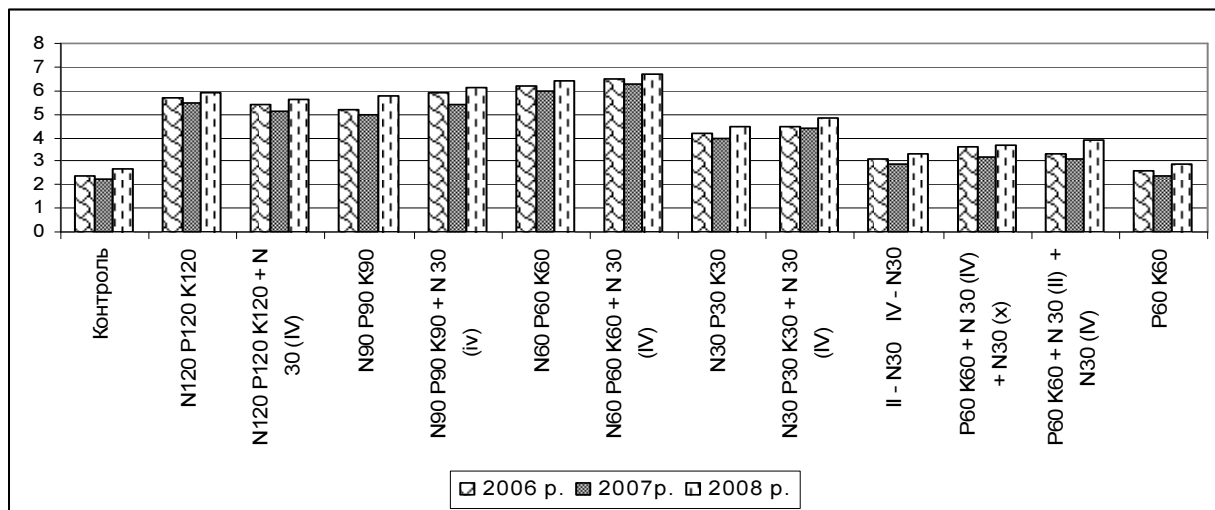
Польова схожість насіння пшениці ярої Рання 93 в усі роки досліджень була вища і становила залежно від факторів досліду, 80,7–84,2 %, порівняно із сортом Колективна 3, де цей показник коливався в межах – 76,8–80,2 %. Вища польова схожість насіння пшениці ярої відмічена за сівби після картоплі (табл. 3).

**3. Польова схожість насіння пшениці м'якої ярої
(середнє за 2004–2006 рр.)**

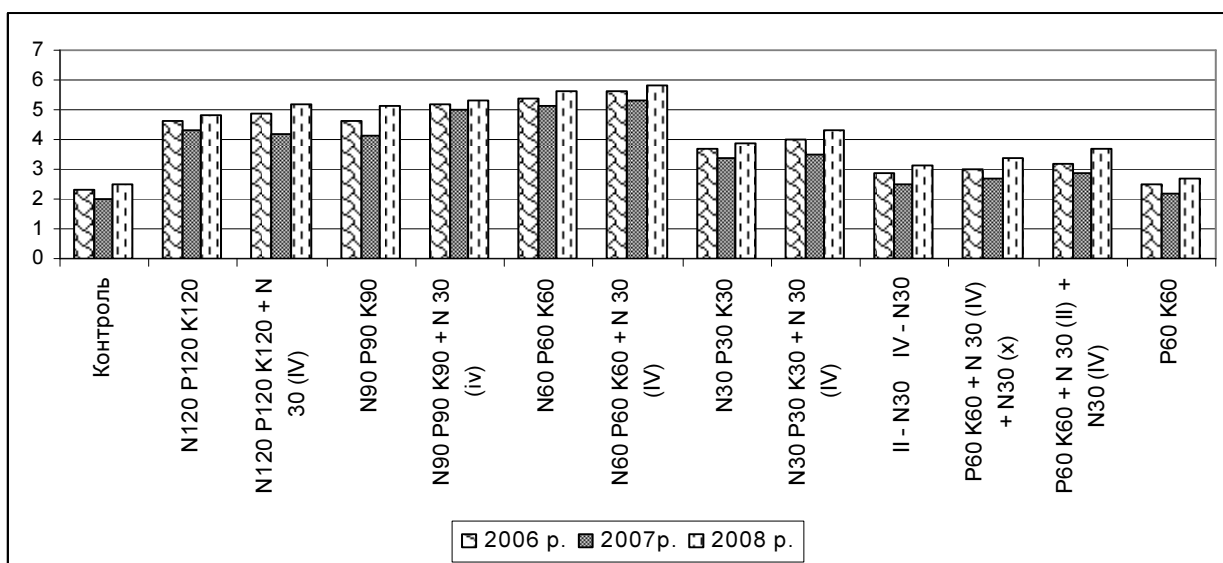
Норма висіву, млн шт./га	Сорт					
	Колективна 3			Рання 93		
	Попередник					
	цукрові буряки	картопля	озима пшениця + післяжнивно гірчиця біла	цукрові буряки	картопля	Озима пшениця + післяжнивно гірчиця біла
N₀P₀K₀						
3,0	78,2	79,1	77,0	82,1	83,0	81,2
4,0	78,0	79,0	77,0	82,0	82,9	81,0
5,0	77,9	79,0	77,0	82,0	82,8	81,0
6,0	77,7	78,9	76,9	81,8	82,6	80,8
7,0	77,5	78,9	76,8	81,7	82,4	80,7
N₃₀P₃₀K₃₀						
3,0	78,5	79,4	77,3	82,3	83,3	81,3
4,0	78,2	79,2	77,3	82,2	83,1	81,1
5,0	78,0	79,2	77,1	82,2	83,0	81,1
6,0	77,9	78,9	77,0	81,9	82,8	80,9
7,0	77,6	78,7	76,9	81,8	82,8	80,7
N₃₀P₆₀K₆₀ + N_{30(III)}						
3,0	79,0	79,6	77,6	82,6	83,8	81,5
4,0	79,0	79,5	77,5	82,4	83,6	81,5
5,0	78,7	79,3	77,5	82,2	83,6	81,3
6,0	78,6	79,0	77,2	82,0	83,2	81,0
7,0	78,4	78,9	77,1	81,7	83,0	80,8
N₃₀P₉₀K₉₀ + N_{30(III)+30(VIII)}						
3,0	79,4	80,2	79,0	83,3	84,2	82,1
4,0	79,2	80,0	77,8	83,1	84,0	82,0
5,0	79,1	79,6	77,7	82,8	83,9	81,7
6,0	78,9	79,4	77,4	82,6	83,7	81,5
7,0	78,6	79,1	77,0	82,2	83,3	81,2

Так, у сорту Колективна 3 на варіанті без внесення мінеральних добрив при нормі висіву 5,0 млн шт./га польова схожість залежно від попередника становила: після цукрових буряків – 77,9 %, після картоплі – 79,0 %, після озимої пшениці + післяжнивни гірчиці білої – 77,0 %, у сорту Рання 93 – 82,0; 82,8; 81,0 % відповідно. Зі збільшенням норми висіву насіння з 3,0 до 7,0 млн шт./га польова схожість насіння пшениці ярої знижувалася в середньому на 0,4–1,2 %. Унесення мінеральних добрив сприяло підвищенню польової схожості насіння пшениці ярої. Зокрема, збільшення дози внесення мінеральних добрив позитивно вплинуло на схожість насіння сорту Рання 93 в польових умовах, при цьому вищі показники в межах 82,1–84,2 % залежно від попередника при нормі висіву 3,0 млн шт./га отримано на варіанті $N_{30}P_{90}K_{90} + N_{30}$ (III) + N_{30} (VIII).

Аналіз результатів досліджень з вивчення впливу мінеральних добрив на продуктивність пшениці ярої твердої в умовах Північного Лісостепу свідчить, що внесення добрив сприяє формуванню високої урожайності зерна цієї культури. Порівнюючи два досліджувані сорти, варто зазначити, що більш урожайним був сорт Ізольда. У середньому за роки досліджень на варіанті без унесення добрив сорт Ізольда забезпечив урожайність зерна на рівні 2,43 т/га, тоді як сорт Букурія – на 0,6 т/га менше (рис. 2, 3). За умови внесення добрив у нормі $P_{60}K_{60}$ разом з підживленням N_{30} в різні строки в середньому за роки досліджень приріст урожайності не перевищив 1,2 т/га для обох сортів, що дає право зробити висновок про те, що краще вносити повну норму добрив в передпосівне удобрення, ніж додатково проводити підживлення азотом у фази кушення та виходу в трубку. При внесенні лише азотних добрив на II–IV етапах органогенезу врожайність сорту Ізольда підвищувалась у 2006 р. до 3,1 т/га, 2007 – 2,9 т/га, 2008 – 3,3 т/га, а в сорту Букурія урожайність знижувалась і становила за роками 2,9; 2,5; 3,1 т/га відповідно. Найменший приріст урожайності в обох досліджуваних сортів був за умови внесення $P_{60}K_{60}$, що свідчить про позитивну реакцію цієї культури на азотні добрива (рис. 1, 2).

Рис. 1. Урожайність пшениці ярої твердої сорту Ізо́льда залежно від удобрення, т/га (2006–2008 рр.)

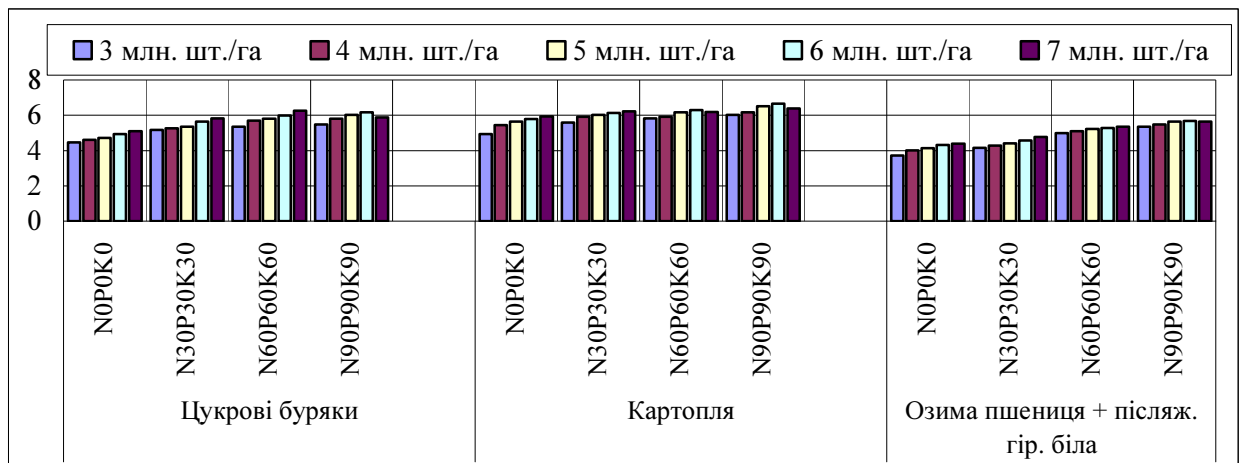

Рис. 2. Урожайність пшениці ярої твердої сорту Букурія залежно від удобрення, т/га (2006–2008 рр.)

У результаті проведених досліджень слід відмітити, що пшениця яра тверда негативно реагує на підвищені норми добрив. Так, при внесенні $N_{90}P_{90}K_{90} + N_{30(IV)}$ прирости урожайності сорту Ізо́льда за роками становили 3,5; 3,2 і 3,4 т/га, а за внесення $N_{60}P_{60}K_{60} + N_{30(IV)}$ – на 0,6–0,9 т/га більше. Аналогічно реагує на внесення таких норм добрив сорт Букурія: урожайність

при збільшенні норми удобрення до $N_{90}P_{90}K_{90} + N_{30(IV)}$ знижувалась у середньому на 3,3 т/га порівняно з $N_{60}P_{60}K_{60} + N_{30(IV)}$.

За результатами наших досліджень, внесення мінеральних добрив значно підвищувало продуктивність сортів пшениці ярої м'якої незалежно від попередників. При внесенні $N_{30}P_{30}K_{30}$ урожайність пшениці ярої порівняно з контролем зростала від 0,6 до 1,2 т/га, при внесенні $N_{60}P_{60}K_{60}$ – від 1,2 до 2,0 т/га, $N_{90}P_{90}K_{90}$ – від 1,2 до 1,5 т/га. Продуктивність пшениці ярої формувалась по-різному і залежно від попередника. Так, після цукрових буряків продуктивність пшениці ярої без унесення мінеральних добрив була на 0,2–1,3 т/га нижчою, ніж після картоплі. Збільшення норми мінеральних добрив NPK до 60–90 кг/га д.р. не сприяло зростанню врожайності (рис. 3).

Рис. 3. Урожайність зерна пшениці ярої сорту Колективна 3 залежно від елементів технології вирощування (2004–2006 рр.)

Взаємодія норми висіву з добривами також суттєво впливала на продуктивність сортів пшениці ярої. Із збільшенням норми висіву від 3,0 до 7,0 млн шт./га схожих насінин урожайність зростала в середньому на 0,2–1,4 т/га. Така залежність спостерігалася у всіх сортів, що вивчалися, та після всіх попередників як без удобрення, так і з унесенням $N_{30}P_{30}K_{30}$. Унесення високих норм мінеральних добрив нівелювало їх вплив. При загущенні посівів до 7,0 млн шт./га схожих насінин і удобренні $N_{60}P_{60}K_{60}$ та $N_{90}P_{90}K_{90}$ спостерігалася вилягання пшениці ярої, проте воно було меншим у сорту Колективна 3. У цілому слід зазначити, що в умовах північно-західної частини Лісостепу України незалежно від елементів технології вирощування,

що вивчались, вищу врожайність за роки досліджень формував сорт пшениці ярої Колективна 3.

Висновок. Оптимальною нормою добрив для пшениці ярої твердої в умовах Південного Лісостепу є $N_{60}P_{60}K_{60} + N_{30(IV)}$, при внесенні якої урожайність сорту Ізольда порівняно з контролем збільшується у 2,5–2,9 раза, а сорту Букурія – у 2,3–2,7 раза. Подальше підвищення норми добрив знижує врожайність обох сортів.

Мінеральні добрива підвищують урожайність пшениці ярої м'якої сорту Колективна 3 в умовах Північного Лісостепу залежно від елементів технології вирощування в середньому від 0,1 до 1,0 т/га. Внесення $N_{30}P_{30}K_{30}$ порівняно з варіантом без добрив сприяє зростанню врожайності на 15–16 %, тоді як збільшенні дози добрив до $N_{60}P_{60}K_{60}$ – у межах 4–15 %, при $N_{90}P_{90}K_{90}$ – тільки на 2–7 %.

Бібліографічний список: 1. Васильев В.Н. Влияние систем удобрений на урожайность и качество зерна яровой пшеницы на выщелоченном черноземе / В.Н. Васильев, А.С. Иваненко, Г.Д. Притчина // Химия в сел. хоз-ве. – М.: 1986. – № 10. – С. 17–20. 2. Вивчення залежності між урожайністю та якістю зерна ярої пшениці за обробки насіння регуляторами росту / Л.О. Турченко, М.О. Шевченко, О.І. Шевченко // Наук.-техн. бюл. МПП ім. В.М. Ремесла УААН. – Вип. 2. – К.: Аграр. наука, 2002. – С. 236–242. 3. Международные правила анализа семян. – М.: Колос, 1984. – С. 26. 4. Рожков А.О. Урожайність ярої твердої пшениці залежно від попередників, способів сівби та норм висіву в умовах Східного Лісостепу України: дис. ... канд. с.-г. наук: 06.01.09 / А.О. Рожков; Інститут рослинництва ім. В.Я. Юр'єва УААН. – Х., 2004. – 20 с. 5. Экология семян пшеницы / Л.К. Сечняк, Н.А. Киндрук, О.К. Слюсаренко и др. – М.: Колос, 1981. – 349 с. 6. Суков А.А. Баланс азота удобрения при возрастающих дозах его внесения под яровую пшеницу / А.А. Суков // Агрохимия. – 1998. – № 6. – С. 42–45. 7. Технологія вирощування високоякісного зерна пшениці ярої в Лісостепу України: метод. рек. / за ред. В.Г. Колючого. – К.: ДІА, 2006. – 40 с.